

Józef PARTYKA

 <https://orcid.org/0009-0000-9342-220X>

emerytowany pracownik Ojcowskiego Parku Narodowego
e-mail: jozef_partyka@poczta.onet.pl

OCHRONA PRZYRODY W POLSCE I ROLA GEOGRAFA JAKO PRACOWNIKA PARKU NARODOWEGO¹

1. Wstęp

Historia ochrony przyrody w Polsce wprawdzie sięga czasów średniowiecza (np. ochrona zwierząt łownych), jednakże jej nowoczesne rozumienie zaczęło się kształtować w XIX w. i było związane z rozwojem ruchu naukowego, kulturalnego, społecznego oraz ze zwiększającym się zainteresowaniem ojczyzną przyrodą wraz z rosnącą troską o jej stan.

Obszarowa ochrona przyrody w Polsce obejmuje obecnie parki narodowe, rezerваты, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i obszary Natura 2000. W instytucjach tych oprócz pracowników administracji są zatrudniani najczęściej leśnicy oraz przyrodnicy, głównie takich specjalności, jak botanik czy zoolog, a także architekci i geografowie. Studia geograficzne, z szeroką gamą przedmiotów przyrodniczych wchodzących w ich zakres, wyposażają absolwentów w uniwersalną wiedzę uniwersytecką i sprzyjają decyzji wyboru pracy zawodowej w obiektach ochrony przyrody. Faktowi temu powinna jednak towarzyszyć świadomość konieczności uzupełnienia kwalifikacji, np. na studiach podyplomowych (Jaśkowski, Partyka, Wrona, 1998; Partyka, 2016a, 2016b).

W niniejszym artykule autor, absolwent geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, długoletni pracownik Ojcowskiego Parku Narodowego (48 lat pracy w okresie 1970–2018), dzieli się swoimi zawodowymi doświadczeniami. Jako zasadniczy cel artykułu wyznaczył związę

¹ Temat ten był prezentowany 20 kwietnia 2017 r. na posiedzeniu Komisji Geograficznej PAU w Krakowie i w formie posteru na 63. Zjeździe Polskiego Towarzystwa Geograficznego w dniach 25–27 listopada 2022 r. w Krakowie.

zaprezentowanie problematyki ochrony przyrody w naszym kraju, aby następnie przedstawić na tym tle rolę geografa jako pracownika parku narodowego, mającego istotny udział w ochronie przyrody. Przyjęta w artykule ścieżka metodyczna to analiza własnych wieloletnich doświadczeń i obserwacji w konkretnym parku narodowym, także z odniesieniami do innych obszarów ochrony. Analiza ta obejmuje zadania geografa wykonywane dla parku, z jednoczesnym namysłem ich przydatności również w innych obiektach ochrony obszarowej. Autor podejmuje rozważania nad kluczowymi kompetencjami pracownika, także w kontekście przyszłości.

Autor rozpoczął pracę jako stażysta, a następnie przeszedł przez takie stanowiska, jak: kustosz muzeum przyrodniczego, pracownik naukowy w stopniu asystenta, starszy asystent i adiunkt, po czym pełnił funkcję zastępcy dyrektora parku. Do ważniejszych jego zadań, obok różnych obowiązków administracyjnych, należała m.in.: dokumentacja przyrodnicza dla potrzeb planu ochrony parku, badania naukowe realizowane w zakresie swojej specjalności, gromadzenie dokumentacji bibliograficznej i fotograficznej, działalność edukacyjna i wydawnicza oraz redagowanie corocznych analiz działalności (sprawozdań) parku narodowego w formie kroniki.

W artykule autor podkreśla, że absolwentowi geografii potrzebne jest uzupełnianie kwalifikacji na studiach podyplomowych, indywidualne dokończanie w zakresie botaniki i zoologii, a w przypadku pracy w takim miejscu jak Ojcowski Park Narodowy – także pogłębianie wiedzy humanistycznej.

2. Formy ochrony przyrody w Polsce

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. zaczęła się kształtować państwowa struktura ochrony przyrody. W 1919 r. powołano Tymczasową Państwową Komisję Ochrony Przyrody, a w 1926 r. w jej miejsce powstała, istniejąca do dziś, Państwowa Rada Ochrony Przyrody, która podjęła współpracę z ośrodkami akademickimi i organizacjami społecznymi (m.in. z Ligą Ochrony Przyrody założoną w 1928 r.). W 1934 r. ogłoszono pierwszą ustawę o ochronie przyrody (*Ustawa*, 1934), powołano pierwsze parki narodowe (Białowieski Park Narodowy i Pieniński Park Narodowy), utworzono 186 rezerwatów i zaplanowano utworzenie kolejnych 200, a 4500 obiektów uznano za pomniki przyrody.

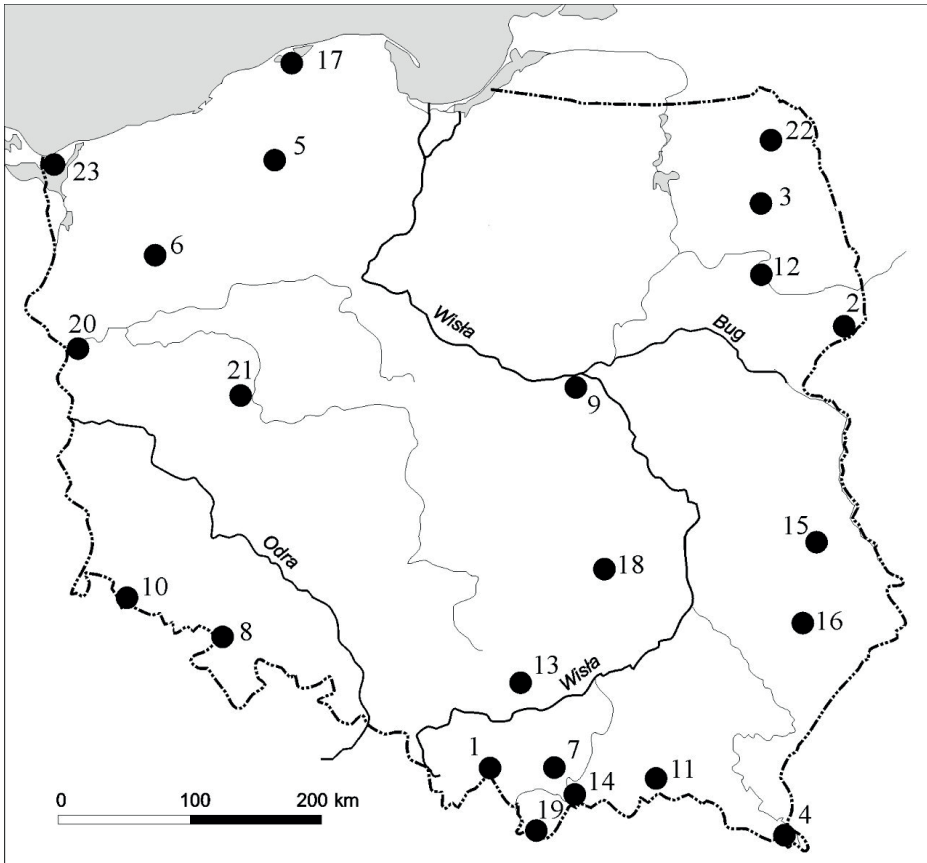
Po II wojnie światowej w 1949 r. uchwalono kolejną ustawę o ochronie przyrody, na mocy której powoływano parki narodowe, nowe rezerваты

przyrody, ustanawiano pomniki przyrody oraz wprowadzono ochronę gatunkową roślin i zwierząt (*Ustawa*, 1949). Nowe ustawy o ochronie przyrody zostały przyjęte po przemianach ustrojowych w Polsce po 1989 r. Pierwszy taki akt przyjęto już w 1991 r. (*Ustawa*, 1991), a kolejny w 2004 r., kilkakrotnie nowelizowany po wejściu Polski do Unii Europejskiej (*Ustawa*, 2004). Zasadniczą cechą ustawy z 2004 r. jest to, że reguluje ona całość problematyki dotyczącej ochrony przyrody w naszym kraju (Radziejowski, 2011). Ta obowiązująca obecnie ustawa, znówelizowana w 2022 r., określa cele, zasady oraz formy przyrody żywej i nieożywionej oraz ochrony krajobrazu.

W świetle ustawy najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce jest park narodowy, chroniący zasoby i procesy przyrodnicze na obszarach o wybitnych walorach, gdzie przyroda jest stosunkowo najlepiej zachowana. Parki narodowe są powoływane rozporządzeniem Rady Ministrów i od początku swego istnienia mają ustaloną postać prawną, własny zarząd i określoną strukturę organizacyjną. Obecnie mamy 23 parki narodowe o łącznej powierzchni 315 139 ha, co stanowi niewiele ponad 1% powierzchni kraju². Najwięcej jest ich na południu i we wschodniej części kraju (rysunek 1, s. 152). Ich wielkość jest różna. Największym jest Biebrzański Park Narodowy (prawie 60 tys. ha), zaś najmniejszym Ojcowski Park Narodowy (2,2 tys. ha). Średnia wielkość parku narodowego w Polsce wynosi ponad 13,8 tys. ha. Wszystkie zostały utworzone po II wojnie światowej, jedynie dwa z nich – Białowiecki Park Narodowy i Pieniński Park Narodowy mają historię sięgającą lat 30. ubiegłego wieku. Do 1973 r. było 11 parków narodowych w Polsce, kolejny, 12. – Bieszczadzki Park Narodowy – został utworzony w sierpniu 1973 r., w dalszych latach powstawały następne. Najwięcej, bo 16, utworzono do 1990 r. na mocy ustawy o ochronie przyrody z 1949 r., następne 7 parków na podstawie ustawy z 1991 r. Równocześnie dwukrotnie wzrosła łączna powierzchnia wszystkich parków narodowych, ponieważ ich tworzeniu towarzyszyła m.in. korekta granic parków istniejących i powiększanie ich wielkości. Ostatni – Park Narodowy Ujście Warty – założono w 2001 r. Od tego czasu nie powstał żaden nowy park narodowy, mimo że są zgłaszane liczne propozycje zagęszczania sieci tych obszarów chronionych, a niektóre z nich mają gotowe dokumentacje naukowe (m.in. planowane: Jurajski Park Narodowy, Mazurski Park Narodowy, Turnicki Park Narodowy). Główną przeszkodą w powoływaniu

² Informacje o liczbie i powierzchni obszarów chronionych w Polsce według GUS (2021, s. 117–128).

nowych parków narodowych jest zapis ustawy stawiający wymóg uzgadniania z lokalnymi samorządami projektu tworzenia lub zmiany granic parku narodowego. Kolejne nowelizacje nie przyniosły żadnych zmian w tych zapisach, także ta z 2022 r. (*Ustawa, 2004*).

Rysunek 1. Rozmieszczenie parków narodowych w Polsce

Objaśnienie. 1 – Babiogórski Park Narodowy, 2 – Białowiecki Park Narodowy, 3 – Biebrzański Park Narodowy, 4 – Bieszczadzki Park Narodowy, 5 – Park Narodowy Bory Tucholskie, 6 – Drawieński Park Narodowy, 7 – Gorczański Park Narodowy, 8 – Park Narodowy Gór Stołowych, 9 – Kampinoski Park Narodowy, 10 – Karkonoski Park Narodowy, 11 – Magurski Park Narodowy, 12 – Narwiański Park Narodowy, 13 – Ojcowski Park Narodowy, 14 – Pieniński Park Narodowy, 15 – Poleski Park Narodowy, 16 – Roztoczański Park Narodowy, 17 – Słowiński Park Narodowy, 18 – Świętokrzyski Park Narodowy, 19 – Tatrzański Park Narodowy, 20 – Park Narodowy Ujście Warty, 21 – Wielkopolski Park Narodowy, 22 – Wigierski Park Narodowy, 23 – Woliński Park Narodowy

Źródło: opracowanie własne

Spośród istniejących parków autor postanowił krótko scharakteryzować Ojcowski Park Narodowy jako swoje miejsce pracy. Park został utworzony *Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r.*, leży w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i obejmuje dwie doliny głęboko wyżłobione w skałach wapiennych – Dolinę Prądnika i Dolinę Sąspowską. Obecnie jego powierzchnia wynosi 2145,62 ha. Sąsiaduje z dwoma parkami krajobrazowymi – Dłubniańskim Parkiem Krajobrazowym i Dolinkami Krakowskimi. Jest włączony do sieci Natura 2000 z listy specjalnych obszarów ochrony siedlisk pod nazwą: Dolina Prądnika PLH 120004. Ważnym celem funkcjonowania Ojcowskiego Parku Narodowego, oprócz kompleksowej ochrony zasobów przyrodniczych i kulturowych, jest także ich naukowa dokumentacja i popularyzacja, w czym znaczący udział ma pracownik ze specjalnością geografa.

Kolejną formę ochrony przyrody w naszym kraju stanowią rezerваты przyrody. Są one powoływane rozporządzeniem właściwego regionalnego dyrektora ochrony środowiska i obejmują obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. W Polsce jest ponad 1500 rezerwatów, o łącznej powierzchni około 170,2 tys. ha (0,5% powierzchni kraju).

Parki krajobrazowe według ustawy o ochronie przyrody chronią obszary ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (*Ustawa*, 2004). Polska ma 126 parków krajobrazowych o powierzchni ponad 2,6 mln ha (8,3% powierzchni kraju). Największą powierzchnię zajmują obszary chronionego krajobrazu – 7 mln ha (niespełna 23% powierzchni kraju), wyznaczone na podstawie uchwały sejmiku wojewódzkiego, tworzone z uwagi na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach i cenne pod względem turystycznym lub z powodu pełnionej funkcji korytarzy ekologicznych.

Obszary Natura 2000 są elementem europejskiej sieci ekologicznej i obejmują obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) i specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Mają one szczególne znaczenie dla Wspólnoty Europejskiej, ponieważ służą ochronie populacji dziko występujących ptaków, siedlisk przyrodniczych lub gatunków. W Polsce wyznaczono do tej pory 145 obszarów specjalnej ochrony ptaków oraz 849 specjalnych obszarów ochrony siedlisk. Obszary Natura 2000 zajmują: 11,2% (SOO) i 15,7% (OSO) powierzchni lądowej kraju. Są oznaczone kodami

składającymi się z liter (PLB – obszary ptasie i PLH – obszary siedliskowe) oraz sześciu cyfr.

Oprócz form ochrony obszarowej istnieje ochrona indywidualna, są to: pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz gatunkowa ochrona roślin, zwierząt i grzybów. Pomniki przyrody to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej czy krajobrazowej (okazałe drzewa i krzewy, źródła, głązy narzutowe, jary, jaskinie, skałki i in.). W Polsce jest ich niespełna 34 tys. (najwięcej to pojedyncze drzewa). Stanowiska dokumentacyjne obejmują miejsca występowania formacji geologicznych, skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych (w Polsce 181 stanowisk o łącznej powierzchni 968 ha). Użytki ekologiczne są pozostałościami ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej (naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne i in.). W Polsce jest blisko 8,3 tys. użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 55,2 tys. ha. W 327 zespołach przyrodniczo-krajobrazowych o powierzchni 118 tys. ha chronione są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego ze względu na walory widokowe i estetyczne (GUS, 2021; Radziejowski, 2011).

3. Udział geografa w realizacji ochrony przyrody

Geografowie uczestniczyli w monograficznych opracowaniach w fazie projektowania Ojcowskiego Parku Narodowego i wkrótce po jego utworzeniu – w ramach przygotowania planu zagospodarowania przestrzennego. Pierwszym było opracowanie budowy geologicznej i rzeźby Doliny Prądnika przez prof. Jerzego Smoleńskiego (1881–1940), jeszcze w latach 20. XX w., do planowanego wówczas (lecz wtedy niepowołanego) rezerwatu (Smoleński, 1924), który był załącznikiem utworzonego na tym obszarze prawie 30 lat później Ojcowskiego Parku Narodowego (OPN). W 1956 r., w kilka miesięcy po utworzeniu OPN, ukazała się jego pierwsza monografia przygotowana z udziałem geografów – dr. Mariana Gotkiewicza (1901–1972) i dr. Marii Drzał (1929–2002) pod redakcją Władysława Szafera (Gotkiewicz, Szafer, 1956). W 1962 r. Maria Drzał i Zofia Ziemońska (1925–2002) opracowały rzeźbę i stosunki wodne OPN dla

przygotowywanego wówczas pierwszego dla polskich parków narodowych planu zagospodarowania przestrzennego (obecnie plan ochrony) (Drzał, Ziemońska, 1962).

Przed wyznaczeniem danego obiektu do ochrony prawnej sporządza się zwykle dokumentację przyrodniczą, poddawaną ocenie, a sam projekt kierowany jest do konsultacji społecznych, zwłaszcza w odniesieniu do parków narodowych, których tworzenie czy zmiana granic (powiększanie powierzchni) na mocy obowiązującej ustawy o ochronie przyrody wymaga uzgodnienia z lokalnymi samorządami. Jest to duża przeszkoda w tworzeniu nowych parków czy powiększaniu ich powierzchni mimo zgłaszanych propozycji. Samorządy niechętnie zgadzają się z powoływaniem nowych parków narodowych, dostrzegając w tym poważne ograniczenia w gospodarczym rozwoju regionu.

Dla utworzonych parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych opracowuje się najpierw zadania ochronne, a następnie plany ochrony na okres 20 lat, które ustalają na ich obszarach różne rodzaje stref ochronnych: ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej. Plany te również podlegają konsultacjom społecznym. W pracach tych uczestniczą zwykle pracownicy nauki wyższych uczelni, jednostek PAN czy instytutów resortowych oraz etatowi pracownicy parków narodowych i krajobrazowych.

Do licznej grupy autorów takich opracowań, oprócz przedstawicieli różnych dyscyplin przyrodniczych, należą także geografowie. Do początku lat 70. XX w. większość merytorycznych pracowników w 11 istniejących wówczas polskich parkach narodowych stanowili leśnicy, niewielki udział mieli botanicy i zoologzy. Zatrudnienie w Ojcowskim Parku Narodowym w 1970 r. absolwenta geografii było swego rodzaju eksperymentem w ówczesnej strukturze zawodowej pracowników tych instytucji. Dopiero w latach następnych, zwłaszcza po 1973 r., gdy tworzone kolejne parki narodowe, następowała stopniowa zmiana – przybywało pracowników innych specjalności, w tym także geografów. Mimo korzystnego trendu ich liczba nadal jest niewielka, wciąż przeważają leśnicy, botanicy i zoologzy, co wydaje się zrozumiałe z uwagi na potrzeby w ochronie przyrody żywej, szczególnie w prowadzeniu ochrony czynnej (Partyka, 2010). Liczba pracowników naukowych w parkach na pewno jest niewystarczająca. Docelowo powinno być 4–5 lub nawet więcej osób w każdym parku narodowym, jednakże przekroczenie tego progu jest niełatwe ze względu na sytuację finansową tych obiektów. Geografowie sporadycznie też pełnili (lub pełnią) funkcje kierownicze w parkach narodowych (dyrektor, zastępca dyrektora).

Wśród wielorakich zadań ochronnych realizowanych w parkach istotną rolę odgrywa działalność naukowo-badawcza, która jest jednym z głównych celów tworzenia i funkcjonowania tej formy ochrony przyrody. W strukturze organizacyjnej polskich parków narodowych znajdują się pracownie naukowo-badawcze, w niektórych parkach są to działy naukowe, pracownie naukowo-edukacyjne, ośrodki muzealno-naukowe i in. Parki narodowe zatrudniają niespełna 50 pracowników naukowych (*Parki narodowe w Polsce...*, 2002), w tym około 50% ze stopniem doktora (Partyka, 2010)³. Mają oni wiele różnych obowiązków regulaminowych związanych z funkcjonowaniem parku, m.in. z realizacją podstawowych zadań ochronnych, i nie zawsze znajdują czas na rozwój własnych zainteresowań naukowych. W przypadku pracownika z wyuczoną specjalnością „geografia” konieczne jest uzupełnienie kwalifikacji, np. w ramach studiów podyplomowych⁴, czasem podjęcie drugiego kierunku studiów przyrodniczych, najczęściej jednak samokształcenie i zdobywanie praktyki w trakcie kontynuowania pracy zawodowej (Partyka, 2016a).

Na podstawie 48-letniej pracy w Ojcowskim Parku Narodowym autor wymienia zadania geografa, w tym także naukowe, wykonywane na potrzeby parków narodowych, które mogą być przydatne również w odniesieniu do innych obiektów ochrony obszarowej. Są to:

- opracowania dotyczące rzeźby terenu, mezo- i mikroklimatu, stosunków wodnych;
- przeprowadzenie analizy rozwoju osadnictwa (analiza map i zachowanej ikonografii), przemian formy wsi i zabudowy;
- udział w wyznaczaniu nowych terenów budowlanych i określaniu stopnia wykorzystania już istniejących;
- scharakteryzowanie wielkości i struktury ruchu turystycznego, oceny przepustowości turystycznej szlaków turystycznych;
- badanie antropopresji (niszczenie, wydeptywanie szlaków, uruchamianie procesów erozyjnych);
- inwentaryzacja i klasyfikacja dzikich wysypisk śmieci;
- opracowywanie mapy użytkowania ziemi w celu określenia optymalnego modelu ochrony czynnej;

³ Niepublikowane dane według raportu o stanie nauki w parkach narodowych przygotowanego przez autora dla Komitetu Ochrony Przyrody PAN w 2008 r.

⁴ W latach 70. i 80. XX w. w Wyższej Szkole Rolniczej w Krakowie (później Akademii Rolniczej, obecnie Uniwersytetu Rolniczego) czynne były Studia Podyplomowe Ochrona Przyrody im. prof. Stefana Myczkowskiego, w latach 80. Podyplomowe Studium Muzeologiczne Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w latach 90. – Podyplomowe Studium Ochrona Parków Narodowych w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Autor niniejszego opracowania jest absolwentem wymienionych studiów.

- włączanie się do działalności edukacyjnej, przygotowanie scenariuszy lekcji w terenie dla szkół różnych typów, udział w szkoleniach dla przewodników i nauczycieli;
- opracowanie bibliografii parku narodowego;
- redakcja czasopism naukowych parku narodowego;
- autorski udział w opracowywaniu i redagowaniu monografii przyrodniczych i kulturowych parku narodowego;
- udział w opracowywaniu planów ochrony parku narodowego (dawniej planów zagospodarowania przestrzennego);
- prowadzenie badań ankietowych z zakresu geografii społecznej (park narodowy w świadomości społecznej turystów oraz mieszkańców).

Wymienione tematy badań naukowych przydatne do wypełniania zadań ochrony parku narodowego mogą być wykonywane przez geografa z udziałem pracowników innych specjalności. Do niedawna prace te realizowano za pomocą tradycyjnych narzędzi i metod, do których należała mapa, najczęściej w skali 1 : 25 000 lub 1 : 10 000, oraz kartowanie w terenie, a także badania ankietowe i kwerenda materiałów archiwalnych. W badaniach klimatycznych używano podstawowego sprzętu będącego na wyposażeniu klatek meteorologicznych.

Od pewnego czasu powszechne stają się systemy informacji geograficznej (GIS), gromadzące dane przestrzenne z różnych dziedzin (przechowywanie, przetwarzanie danych, tworzenie numerycznego modelu terenu, np. pokrycia terenów leśnych, tworzenie map powodziowych, rejestracja i ocena skutków naturalnych zaburzeń w ekosystemach itp.). Wykorzystanie GIS jest szczególnie przydatne w sporządzaniu planów ochrony parków narodowych, krajobrazowych i rezerwatów przyrody. Geografowie mogą tu służyć swoją wiedzą, doświadczeniem i kwalifikacjami. Stoi więc przed nimi ważne zadanie ochrony tak istotnego składnika dziedzictwa narodowego, jak parki narodowe oraz kształtowany przez wieki kulturowy krajobraz naszego kraju.

4. Inne formy pracy geografa w parku narodowym

Oprócz badań naukowych i realizowania wymienionych tematów służących potrzebom parku narodowego geograf może i powinien wykonywać inne zadania, zwłaszcza inwentaryzacyjne, dokumentujące zasoby przyrody i stan jej zachowania, ewidencję wykonywanych badań naukowych przez zewnątrz placówki naukowe, dokumentację fotograficzną, archiwalną, gromadzenie zbiorów bibliotecznych (rękopisy, książki,

mapy, fotografie itp.). Jest to system dokumentacji naukowej rejestrujący wszystkie istotne zjawiska zachodzące w obrębie parku narodowego (Biderman, Partyka, 1987; Partyka, 1986).

4.1. Gromadzenie oraz dokumentacja zbiorów przyrodniczych i innych

Do tej formy pracy geografa należy gromadzenie zbiorów zwłaszcza przyrody nieożywionej – np. okazów skał dla celów dydaktycznych i wystawienniczych, inwentaryzacja form skalnych, w tym opis i dokumentacja fotograficzna szczególnie atrakcyjnych skał pod względem krajobrazowym i turystycznym (m.in. izolowanych, takich jak Maczuga Herkulesa czy Krakowska Brama). Niezwykle ważną częścią dokumentacji przyrodniczej jest inwentaryzacja jaskiń, zwłaszcza dla Ojcowskiego Parku Narodowego, na którego terenie jest ponad 700 tego typu obiektów będących wyjątkowo cennym zasobem przyrodniczym. Katalog jaskiń zawiera podstawowe dane o tych obiektach (m.in. wysokość otworu nad poziomem morza, nad dnem doliny Prądnika, ekspozycja otworu, długość, głębokość i deniwelacja jaskini), informacje o położeniu, historii badań danego obiektu. Zadania te wykonują zwykle geolodzy i speleolodzy, a geograf może służyć pomocą w pracach terenowych i w zbiorze literatury na temat jaskiń (Gradziński i in., 2020).

W gromadzeniu innych zbiorów, w szczególności przyrody ożywionej, geograf może świadczyć pomoc np. w przygotowaniu zbiorów zielnikowych, entomofauny oraz współpracować z innymi specjalistami w opisywaniu tych zasobów. Może także koordynować ewidencjonowanie zabytków architektury i budownictwa, zbierając informacje o historii danego obiektu, stanie jego zachowania, podejmowanych pracach budowlanych i konserwatorskich. Jest to szeroko pojęta inwentaryzacja obiektów kulturowych i pomników przyrody oraz związana z tym ocena krajobrazu.

4.2. Kronika, dokumentacja fotograficzna, bibliografia, biblioteka parku narodowego

Celem opracowywania kroniki parku narodowego (ewentualnie rocznej analizy działalności parku) jest rejestracja wszelkich przemian zachodzących na terenie parku wśród zjawisk przyrodniczych, w jego organizacji, w stosunkach własnościowych występujących na przestrzeni lat. Takie opracowania ilustrują istotę i znaczenie parku narodowego dla badań naukowych, jego funkcję edukacyjną oraz wartości turystyczne,

krajobrazowe i ogólnospołeczne. Zapisy kronikarskie są z reguły opatrzone zdjęciami wykonywanymi w różnych przekrojach czasowych. Dokumentacja fotograficzna obejmuje nie tylko florę, faunę czy zespoły roślinne, lecz także krajobraz i obiekty zabytkowe. Duże znaczenie ma porównywanie wykonywanych zdjęć z zachowaną wcześniejszą ikonografią danego obszaru (rysunki, fotografie czy dzieła malarskie reprodukowane w różnych publikacjach, zwłaszcza w starszych czasopismach). Tak zebrany materiał ikonograficzny ułatwia badania zmian w krajobrazie, w przemianach użytkowania ziemi, w sukcesji roślinności i stanowi dużą pomoc w określaniu zakresu podejmowanej ochrony czynnej roślinności i krajobrazu.

Formą zapisów kronikarskich jest kartoteka (ewidencja) tematów naukowo-badawczych podejmowanych na terenie parku. Są to karty katalogowe zawierające informacje o prowadzonych badaniach z podaniem ich autora, instytucji, tematu, roku rozpoczęcia i zakończenia badań, formy opracowania (dokumentacja, publikacja). Dokumentacja realizowanych tematów badawczych służy lepszej koordynacji i inspiracji badań naukowych na potrzeby parku narodowego.

Bibliografia parku narodowego obejmuje spis wszelkiego piśmiennictwa dotyczącego tego obszaru od najdawniejszych zapisów, ogłaszanych zarówno w drukach zwartych, jak i w różnych czasopismach, do czasów najnowszych – z publikacjami wyników prowadzonych badań naukowych. Bibliografia może być wydawana tradycyjnie w formie druku zwanego lub być przechowywana w wersji elektronicznej.

Istotną częścią prowadzonej przez park narodowy dokumentacji jest również biblioteka jako podstawowy warsztat pracy naukowej i edukacyjnej. Są to przede wszystkim druki zwarte, czasopisma, zbiory kartograficzne, reprodukcje kserograficzne lub materiały w formie cyfrowej dotyczące parku narodowego, jego najbliższych okolic i szerzej – jednostki fizycznogeograficznej, na której terenie leży park narodowy. Geograf mający ogólną orientację w fizjografii regionu i nabytą z czasem wiedzę historyczną może z łatwością zbierać i powiększać zbiory biblioteczne.

4.3. Wydawnictwa parków narodowych

Parki narodowe od dawna wydają drukiem własne materiały, chociaż różne jest tempo i częstotliwość realizowanych publikacji. Znaczącą rolę w tych edycjach odgrywają geografowie. Pierwszym stałym wydawnictwem dla wszystkich parków narodowych był biuletyn zatytułowany

Parki Narodowe, wychodzący w latach 60. XX w., który od 1980 r. ukazuje się regularnie jako kwartalnik *Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody*. Wiele parków narodowych ma własne wydawnictwa ciągłe. W 1990 r. Ojcowski Park Narodowy jako pierwszy zaczął wydawać swoje pismo naukowe: *Prądnik. Prace i Materiały. Muzeum im. Prof. Władysława Szafera*. Redaktorem naczelnym tego pisma jest geograf. Do tej pory ukazały się 32 tomy periodyku.

Wśród publikacji parków narodowych należy wymienić materiały konferencyjne drukowane przed konferencją (często tylko streszczenia) oraz pełny zbiór wygłaszanych referatów po jej zakończeniu. Ojcowski Park Narodowy niemal co roku w latach 1990–2018 wydawał takie materiały, redagowane przez geografa.

W latach 1991–2008 Krajowy Zarząd Parków Narodowych publikował popularny kwartalnik *Parki Narodowe*, prezentujący bieżące problemy tych obszarów chronionych. Była to interesująca forma kroniki parków, która oprócz popularnych artykułów dotyczących środowiska przyrodniczego ukazywała aktualne problemy parków, przegląd najnowszych wydawnictw i recenzje. Autorami nadsyłanych do druku materiałów często byli geografowie. Niestety, po 18 latach funkcjonowania, pismo zostało zawieszono ze względu na trudną sytuację finansową resortu środowiska.

4.4. Działalność edukacyjna

Parki narodowe odgrywają dużą rolę w oświacie przyrodniczej i upowszechnianiu wiedzy o ochronie środowiska przyrodniczego. Zadanie to jest realizowane dzięki wydawnictwom i systemowi szkoleń, prelekcji, warsztatów dla szkół różnych typów, w tym dla nauczycieli, przewodników, lokalnej społeczności, oraz dzięki organizacji imprez krajoznawczych dla młodzieży. Przez wiele lat zadania te były realizowane przez muzea przyrodnicze, a od około 20 lat przez specjalnie powoływane ośrodki dydaktyczne w parkach narodowych. Kustoszem muzeum w Ojcowskim Parku Narodowym wiele lat był geograf, prowadzący także wymienione szkolenia. Dużą pomocą w tej działalności są wydawnictwa popularnonaukowe i edukacyjne: przewodniki dla zwiedzających, mapy turystyczne, informatory o wyznaczanych ścieżkach dydaktycznych, w których opracowaniu, redagowaniu, przygotowywaniu materiału ilustracyjnego (fotografii, rysunków, zadań edukacyjnych i in.) i tekstów do druku, a także publikowaniu geograf pełni ważną funkcję, zwłaszcza inspirującą.

5. Problemy i perspektywy

W obecnej sytuacji finansowej parków raczej trudno liczyć na zatrudnienie liczniejszego zespołu geografów, zwłaszcza że w obecnych warunkach nie zauważa się w tych instytucjach wzrostu ogólnej liczby pracowników naukowych. Zapewne przez jakiś czas będą to pojedyncze osoby z tą specjalnością. Jednak ważnym aspektem naukowej i edukacyjnej funkcji parku narodowego są kwalifikacje geografa – kandydata na pracownika parku i jego predyspozycje do prowadzenia badań w placówkach oddalonych od większych ośrodków akademickich i bibliotek, do których należą parki narodowe. Brak samodzielnych pracowników naukowych w parkach, spora odległość od ośrodków naukowych i słaby z nimi kontakt (brak atmosfery naukowej, codziennych dyskusji) nie sprzyjają dobremu rozwojowi naukowemu kadry (z reguły dosyć młodej) w parkach narodowych. Tworzy to dystans między środowiskiem naukowym a praktyką w tych miejscach, bowiem powstaje swoista izolacja od większych środowisk miejskich z bibliotekami czy brak codziennego kontaktu z opiekunem naukowym. Pewną rekompensatę mogą zapewnić rady naukowe parków narodowych, lecz zbierają się one zbyt rzadko i najczęściej omawiają problemy ochrony parku niezwiązane z nauką.

Niekorzystnym zjawiskiem są także niskie płace, inne zasady zatrudnienia i korzystania z mieszkań służbowych. Osoba zatrudniona w parku narodowym jest niejednokrotnie obciążana wieloma innymi funkcjami i obowiązkami, w tym także administracyjnymi. Skutkiem tego jest np. bardzo wolne tempo zdobywania stopni naukowych. Mimo różnych trudności i wielu innych przyczyn można stwierdzić, że praca geografa w parku narodowym i jego zainteresowania oraz realizowane badania odgrywają istotną rolę w tzw. osłonie naukowej parków narodowych, a przez podejmowane badania podnoszą efekty prowadzonych zabiegów ochronnych w zasobach przyrodniczych (Partyka, 1986, 2010).

6. Zakończenie

Jednym z ważniejszych zadań parków narodowych jest ochrona krajobrazu, w tym także kulturowego. Jest to wprawdzie przedmiot zainteresowania przedstawicieli różnych specjalności naukowych, na ogół raczej przyrodników i architektów krajobrazu, to jednak wśród wielu kierunków studiów wyższych ważne miejsce zajmuje w tej dziedzinie geografia, badająca powierzchnię Ziemi oraz powiązania między

środowiskiem przyrodniczym i gospodarczą działalnością człowieka. Ogólne przygotowanie absolwentów tego kierunku studiów do pracy w parkach narodowych jest wprawdzie wystarczające, jednakże 48-letnie doświadczenie pracownika parku wskazuje na konieczność uzupełnienia kwalifikacji na studiach podyplomowych w zakresie ochrony przyrody, gospodarki przestrzennej czy muzealnictwa. Celowe jest także indywidualne doksztalcanie się w zakresie botaniki i zoologii (szczególnie w znajomości gatunków flory i fauny, biocenoz, zbiorowisk roślinnych i in.). W przypadku takiego parku narodowego jak Ojcowski Park Narodowy, mającego na swoim terenie wiele obiektów kulturowych (archeologicznych, architektury obronnej, uzdrowiskowych, małej architektury) o bogatej historii, konieczne jest pogłębianie przez pracownika wiedzy humanistycznej, zwłaszcza w zakresie historii, edukacji, przestrzennego zagospodarowania i GIS.

Wydaje się, że zainicjowany niedawno nowy kierunek studiów geograficznych w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, pod nazwą „e-gospodarka przestrzenna”, wychodzi naprzeciw takim potrzebom i jest szczególnie wartościową ofertą edukacyjną na obecnym polskim rynku pracy. Może bowiem lepiej przygotować wyspecjalizowaną kadrę geografów, niezbędną do opracowywania planów zagospodarowania przestrzennego gmin, powiatów czy województw, a przede wszystkim parków narodowych (Partyka, 2016a). Odpowiednio przygotowani absolwenci geografii wyższych uczelni i studiów podyplomowych mogą przyczynić się do skuteczniejszej ochrony przyrody parków narodowych, krajobrazowych i rezerwatów, a przede wszystkim krajobrazu kulturowego naszego kraju.

Bibliografia

- Biderman, A.W., Partyka, J. (1987). System dokumentacji naukowej Ojcowskiego Parku Narodowego. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody – 30-lecie Ojcowskiego Parku Narodowego*, 8(1), 113–115.
- Drzał, M., Ziemońska, Z. (1962). *Rzeźba i stosunki wodne obszaru Ojcowskiego Parku Narodowego* [maszynopis]. Kraków: Biblioteka Ojcowskiego Parku Narodowego.
- Gotkiewicz, M., Szafer, W. (oprac.) (1956). *Ojcowski Park Narodowy* (1956). M. Drzał, B. Ferens, J. Kornaś (współudział). Kraków: Wydawnictwa Popularno-Naukowe Zakładu Ochrony Przyrody PAN.
- Gradziński, M., Wawryka-Drohobycki, M., Michalska-Kasperkiewicz, B., Bisek, K., Szelerewicz, M., Partyka, J., Amirowicz, A., Baran, J., Baryła, J., Górny, A. (2020). *Jaskinie dorzecza Prądnika*. Ojców: Ojcowski Park Narodowy.

- GUS (2021). *Ochrona środowiska 2021*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2021,1,22.html> (19.01.2023).
- Jaśkowski, B., Partyka, J., Wrona, J. (1998). Przyczynek do wizerunku absolwenta geografii. *Kieleckie Studia Geograficzne*, 6, 131–135.
- Parki narodowe w Polsce (sprawozdanie roczne 2001)* (2002). Warszawa–Białowieża: Krajowy Zarząd Parków Narodowych.
- Partyka, J. (1986). Rola Muzeum im. Prof. Władysława Szafera w naukowej osłonie Ojcowskiego Parku Narodowego. *Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków*, 160, 114–115.
- Partyka, J. (2010). Nauka w polskich parkach narodowych / Science in Poland's national parks. W: L.P. Caryk (red.), *Stale przyrodokorzystownia: podchody, problemy, perspektywa* (s. 116–124). Ternopil: Ternopil'skoj Nacjonalnyj Pedagogicznyj Uniwersytet.
- Partyka, J. (2016a). O potrzebie kształcenia kadr w zakresie gospodarki przestrzennej z perspektywy obszarowej ochrony przyrody. W: J. Kozak, A. Michno, A. Szablowska-Midor, P. Trzepacz, K. Wasak (red.), *Nowe koncepcje studiów w zakresie geografii i gospodarki przestrzennej* (s. 51–58). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Partyka, J. (2016b). Formy i cele udostępniania obszarów Natura 2000 w świetle planów ochrony na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego. W: Z. Ziaja, T. Wójcik (red.), *Możliwości rozwoju turystyki w obszarach Natura 2000* (s. 29–47). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Radziejowski, J. (2011). *Obszary chronionej przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości*. Warszawa: Wszechnica Polska. Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r. w sprawie utworzenia Ojcowskiego Parku Narodowego*. DzU 1956, nr 4, poz. 22.
- Smoleński, J. (1924). Budowa i rzeźba dorzecza Prądnika. *Ochrona Przyrody*, 4, 69–75.
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody*. DzU 1934, nr 31, poz. 274.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody*. DzU 1949, nr 25, poz. 180.
- Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody*. DzU 1991, nr 114, poz. 492.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*. DzU 2004, nr 92, poz. 880.

OCHRONA PRZYRODY W POLSCE I ROLA GEOGRAFA JAKO PRACOWNIKA PARKU NARODOWEGO

Abstrakt: Celem artykułu jest zwiąże zaprezentowanie problematyki ochrony przyrody w Polsce, a następnie przedstawienie na tym tle roli geografa jako pracownika parku narodowego mającego istotny udział w ochronie przyrody. Autor dzieli się swoimi wieloletnimi doświadczeniami pracy (48 lat) w Ojcowskim Parku Narodowym, opisuje wykonywane przez siebie ważniejsze zadania oraz kluczowe kompetencje. Wśród nich wymienia prowadzenie dokumentacji przyrodniczej na potrzeby planu ochrony parku, badania naukowe realizowane w zakresie swojej specjalności, gromadzenie bibliografii i dokumentacji fotograficznej, działalność edukacyjną i wydawniczą. Wskazuje, które czynności mogą być przydatne również w pracy w innych obiektach ochrony obszarowej oraz jakie są konieczne dodatkowe formy doksztalcania się.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, park narodowy, geograf, Polska

NATURE CONSERVATION IN POLAND AND GEOGRAPHER'S ROLE
AS AN EMPLOYEE IN A NATIONAL PARK

Abstract: The aim of the article is to briefly present the issues of nature protection in Poland, and then to present against this background the role of a geographer as an employee of a national park, making a significant contribution to nature conservation. The author shares his many years of experience working in the Ojców National Park (48 years), describes the more important tasks and key competences he performs. Among them, he mentions keeping nature documentation for the needs of the park protection plan, scientific research carried out in the field of his specialty, collecting bibliography and photographic documentation, and educational and publishing activities. It indicates which of them may also be useful in other sites of area protection and what additional forms of further education are necessary.

Keywords: nature conservation, national park, geographer, Poland